

XULQI OG'IR BOLALAR BILAN ISHLASHNING SAMARALI USULLARI

Xalilova Zulfiya Aliqulovna

Kattaqo'rg'on tumani 94-umumta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Insoniyat rivojlanish davrini kuzatar ekanmiz, biz jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni tadqiq etishga mo'ljallangan fanlardan biri psixologiya ekanligiga guvoh bo'lamiz. Inson xulq-atvori, psixologik xususiyatlari bilan bog'liq masalalar insoniyatni qadim zamonlardan buyon qiziqtirib kelgan. Bu sohada izlanish olib borgan ko'plab olimlar insonning tug'ilganidan boshlab shakllanishi bilan bog'liq barcha hodisalarni o'rganishni tadqiq qilish orqali, uning o'ta murakkab jihatlarini kashf etgan.

Kalit so'zlar: Og'ishgan xulq, psixolog, psixopatologiya, jinoyatchilik, suitsidal ahloq, deviant xulqqa yondashuvlar, ruhiy rivojlanish, psixik jarayonlar, muloqot

KIRISH

Bugungi kunda yuqorida aytib o'tilgan keltirilgan fikrlar ayni damda jamiyatimizda kezib yurupti ularni tuzatish va kelib chiqaruvchi oqibatlarini oldini olish uchun barcha mutaxassislar birgalikda xarakat qila olishimiz lozim. Shunday qilib, og'ishgan xulqli shaxs "sog'liq - kasallik oldi - kasallik" psixopatologik o'qida istalgan joyni egallashi mumkin. Shuning uchun ham jamiyat qonun qoidalari biz mutaxassislarga mana shunday meyorlarni anglash va ijobiy hal etish masalasini dolzarb masala ekanligini takidlamaqda. Og'ishgan xulq tushunchasini biz eng avval shaxs axloqining turli shakllari, unga insoniy sifatlarning barcha xususiyatlarini o'zida jam qilgan va mutaxassislar tomonidan ularning tahlillari va izlanishlari natijasida tavsif va tariflarni ko'rib chiqishdan boshlaymiz.

Inson axloqi to'g'risidagi ilmiy tasavvurlar dastlab XX asrning boshlarida bixevioristlar tomonidan psixologiya fanining predmeti deb talqin qilingan vaqtdan boshlab, ayniqsa, shiddatli rivojlanish tusini oldi. Dastlab axloq tushunchasi doirasida shaxsning istalgan tashqi kuzatiluvchilar, "raqobat - reaksiya" sxemasi bo'yicha kuzatiladigan tushundilar. Adabiyotlarda qayd etilishicha 1931-yilda axloqiy qarshlarni pedagogika-psixologiya fanining asoschisi asoschilaridan biri Djon Uotson tomonidan "Tuxumning mahsuldorlik xususiyatishuki xar lahzasida dunyo yuzini ko'ruvchi va organizm rivojlanish darajasini yanada murakkablashib boruvchi faolliyatning uzluksiz oqimi" degan qarashlari bilan ham shaxs shakllanishi jamiyatning har qanday ijobiy va salbiy ta'sirlarida ko'rishimiz mumkin. "Axloq" tushunchasining barcha ko'rib chiqilgan tavsifnomalari uning shaxsning faoliyat jarayonlaridagi turli ko'rinishlarida ham to'la ma'noda farqlana oladi. Biz pedagogika

va psixologiya mutaxasislari tomonidan amalga oshiriladigan jarayonlar asosan “Og’ishgan xulq” tushunchasi bilan bog’liq bo’lgan jarayondir. Biz uchun muhim bo’lgan “shaxsning og’ishgan xulqi” tushunchasini ta’riflashga o’tishdan oldin biz psixologik va pedagogik jarayonlarni ham amaliy faoliyatda o’rganishimiz lozim. Ayrim mutaxasislar tomonidan va pedagogik, psixologik fanlarda quyudagi ko’rinishlari tavsiflangan:

Mutaxasislarmizdan J.Godfruaning e’tirozi xar bir aytilayotgan fikr o’zini mantiqiy va asosli fikrlariga dalillariga ega bo’lishi kerak yani biz “Qanday axloqni me’yoriy deb hisoblash mumkin” degan savol inson axloqini,shu jumladan, og’ishgan xulqni tushuntirish uchun markaziy asos sifatida etirof etdi. Ammo taniqli mutaxasislarimiz ham “Anomal” axloq tushunchasining ma’nosiga qat’iy ta’rif berish murakkab, ular orasidagi chegara esa o’ta noaniq haqiqatlarga asoslanadi degan xulosa kelishdi.

Shunga qaramay, bugungi kunda ilmda va kundalik turmush faoliyatimizda ushbu tushunchalar birgalikda foydalaniladi. Bunda normal axloq atamasi ostida, qoidadagidek, og’riqli va taqiqlangan xatti xarakatlar bilan bog’liq bo’lmagan, shu bilan birgalikda, ko’pchilik odamlar uchun xarakterli bo’lgan me’yoriyma’qullangan axloq tushuniladi.

Haqiqatdan ham, inson xulq-atvorining jamiyatda belgilangan hayotiy normal mezonlardan og’ishi, buzilishi bilan bog’liq muammoni psixologiya fani o’rganadi. Ta’lim muassasalarida xulqi og’ishgan bolalar bilan ishlashda pasixologdan alohida mas’ulyat talab qilinadi. Buning uchun avvalo xulqi o’g’ishganlik muammosini ajratib olish zarurdir. Deviantlik, og’ishgan xulq muammosi psixologlar, shifokorlar, pedagoglar, huquq-tartibot organlari xodimlari, sotsiologlar, faylasuflarda qiziqish uyg’otib kelgan. Og’ishgan xulq mavzusi sohalararo va munozarali xarakterga ega. Yondashuvlarning turli-tumanligi bolalar xulqini og’ishganligini tashhis qilish, uni profilaktika qilish va ijtimoiy psixologik yordam ko’rsatish jarayonida uni bartaraf etish kabi amaliy vazifalarni yechishda ham ko’zga tashlanadi. Statistik mezonda ifodalanish va hayot uchun xatar darajasi bo’yicha axloqning sifat-miqdoriy bahosi bilan uyg’unlashadi. Masalan, spirtli ichimliklarni iste’mol qilish aql chegaralarda (katta bo’lmagan miqdor va chastotada) me’yoriy ko’rinish deb tan olinadi, biroq uni suiste’mol qilish og’ishganlikni anglatadi. Boshqa tomondan odamning o’zi yoki atrofdagilar hayoti uchun to’g’ridan-tog’ri xavf tug’diruvchi axloq uning chastotasi, ba’zan esa ifodalanaganlik darajasidan qat’iy nazar og’ishgan sifatida baholanadi, masalan, suitsid yoki jinoyat ko’rinishida. Butunjahon sog’liqni saqlash tashkilotining nizomida sog’lik “kasallik va jismoniy nuqsonlarning yo’qligi sifatidagina emas, balki to’liq jismoniy, ma’naviy va ijtimoiy farovonlik holati” sifatida ta’riflanadi. Kasallik - “organizmning tuzilmasi va funksiyasidagi zararlar uning to’ldiruvchi-moslashuvchi mexanizmlarida sifatli - o’ziga xos shaklida reaktiv mobillashuv davrida ichki va tashqi

omillar ta'siri ostida o'z oqimida buzilgan hayot; kasallik ko'pincha bolalar hayotiy faoliyatida ozodlikning cheklanishi va muhitga moslashuvning umuman yoki qisman susayishi bilan xarakterlanadi" Kasalliklar tasnifida og'ishgan xulq alohida birlik sifatida ajratilmagan, shubhasiz, u na patologiyaning shakli, na qat'iy belgilangan tibbiy tushuncha hisoblanadi. Ayni damda og'ishgan xulq me'yor va xarakter aksentuatsiyasi, vaziyatli reaksiya, rivojlanishning buzilishi, kasallik oldi kabi patologiya o'rtasida yorituvchi ko'rinishlar qatorida keng ko'rib chiqiladi. Qator hollarda aksentuatsiya qonunga qarshi harakat, suitsidal axloq, giyohvand moddalarni iste'mol qilish kabi og'ishgan xulq bilan uyg'unlashadi. Ayni damda aksentuatsiyalangan xarakterli ko'pchilik odamlarning axloqi og'ishgan hisoblanmaydi. "K.Leongardning fikriga ko'ra rivojlangan davlatlarda aholining 50 foizi aksentuatsiyali shaxsga taalluqlidir. Bunda ularning ko'pchilik qismi me'yoriy axloqni namoyish qiladi va hatto jamiyat oldida alohida xizmatlarga ega". Shunga o'xshash psixik patologiya (psixopatiya, nevrozlar, psixozlar va h.k.) sohasidagi istalgan parokandalik har doim ham og'ishgan xulq bilan bog'liq emas. Navbatdagi ijtimoiy-me'yoriy mezon jamiyat hayotining turli sohalarida o'ta muhim ahamiyatga ega. Har bir odamning axloqi har kuni baholanadi va turli-tuman ijtimoiy me'yorlar yordamida boshqariladi. Ijtimoiy-me'yoriy mezonlarga muvofiq axloqning ayni damda jamiyat talablariga mos tushishi me'yoriy deb anglanadi va ma'qullanadi. Og'ishgan xulq esa aksincha, asosiy jamoaviy ko'rsatmalar va qadriyatlarga ziddir. Moslashmaganlik - bu shaxsiy ahamiyatli bo'lgani kabi muhit talablarini qabul qilish va bajarishga shuningdek, o'z individualligini aniq ijtimoiy sharoitlarda ro'yobga chiqarish sust layoqat holatidir.

Moslashmaganlikning ijtimoiy ko'rinishlari quyidagilar hisoblanadi:

- bolalarda past o'zlashtirish, o'z mehnati bilan mablag' ishlab topishga layoqatsizlik;
- hayotiy muhim sohalarida bolalarda surunkali yoki yaqqol ifodalangan omadsizlik (oilada, shaxslararo munosabatlarda);
- qonun bilan nizolar;
- bolalarda yakkalanib qolish.

Odam turlicha tuyg'ularni yengil xavotir va o'ziga ishonchsizlikdan tortib, chidab bo'lmas darajadagi nochorlik, qo'rquv, umidsizlik jazavalarigacha boshidan kechirishi mumkin. Bunda shaxsning real ijtimoiy maqomi va uning individual ongi o'rtasida bo'linishi yuzaga kelishi mumkin. So'nggi mezon - individual psixologik mezon har bir shaxs, uning individualligining bosib boruvchi barcha qadriyatlarini aks ettiradi. Ushbu mezonga muvofiq insonga zamonaviy talablar ijtimoiy me'yorlarni bajarishga uning qobiliyatini cheklamaydi, biroq shaxsning o'z-o'zini anglashi va o'ziga xosligini ham ko'zda tutadi. Bolalarda og'ishgan xulq - bu umumqabul qilingan yoki rasman o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlarga mos tushmaydigan axloq. Boshqacha aytganda, bu

harakat mavjud qonunlar, qoidalar, an'analar va ijtimoiy buyruqlarga mos tushmaydigan harakatkardir. Deviant axloqni me'yordan og'ishgan axloq sifatida baholashda ijtimoiy me'yorlar o'zgarishini inobatga olish lozim. Bolalarda deviant axloq, uning namoyon bo'lishi boshqa odamlar tomonidan salbiy baholanadi. Salbiy baho jamoatchilik muhokamasi yoki ijtimoiy sanksiya bo'lishi mumkin. Dastavval, sanksiyalar istalmagan axloqning oldini olish vazifasini bajaradi. Biroq, boshqa tomondan ular shaxs stigmatizatsiyasi — unga tamg'a osish kabi salbiy ko'rinishga olib keladi. Insonning yangi hayot boshlashga intilishi ko'pincha atrofdagi odamlarining ishonmasligi va ularni rad etishi natijasida barbod bo'ladi. Deviant (giyohvand, jinoyatchi, o'z-o'zini o'ldiruvchi va h.k.) tamg'asi sekin-asta deviant tenglikni (o'z-o'zini his qilish) shakllantiradi. Shunday qilib, axmoqona shuhrat xavfli yakkalanishni kuchaytiradi, ijobiy o'zgarishiarga 'sqinlik qiladi va deviant axloqning takrorlanishini chaqiradi.

Og'ishgan xulqning xususiyatlari bolalarning o'zi yoki atrofdagilarga ahamiyatli tarzda hayot sifatini pasaytirgan holda real zarar keltirishi hisoblanadi. Bu mavjud tartibning noturg'unligi, ma'naviy va moddiy zarar keltirish, jismoniy zo'rlik va dardalam yetkazish, sog'lig'ining yomonlashishi bo'lishi mumkin. Bolalarda deviant axloq o'zining eng so'nggi ko'rinishlarida hayot uchun bevosita xavf tug'diradi, masalan, suitsidal axloq, zo'ravonlik jinoyatlari, mayda o'g'irliklar. O'smirlarda esa axloqi barcha uchta tendensiyaning o'zida aks ettiradi. Pirsing, tatuirovka yoki hatto chandiq bilan eksperiment o'tkazgan o'smirni, albatta, deviantlar guruhiga kiritish mumkin emas. Biroq heroin iste'mol qiluvchi o'smir hayot uchun yuqori xatarli og'ishgan xulqni yaqqol namoyish qiladi.

O'smir tomonidan sistematik tarzda anglangan holda pul o'g'irligi sodir etilsa - bu og'ishgan xulq shakllaridan biri hisoblanadi, hodisalar qatorida spirtli ichimlik iste'mol qilish to'liq yo'l qo'yilgan yoki hatto foydali deb tan olinadi. Ushbu qoida istisnoga ega. Masalan, hatto bir martalik suitsidal urinish jiddiy xavf tug'diradi va shaxsning og'ishgan xulqi sifatida baholanishi mumkin. Og'ishgan xulqning oxirgi belgisi sifatida uning ifodalangan individual va yosh-jinsiy o'ziga xosligini ta'kidlash mumkin. Og'ishgan xulq dastavval, shaxsning jamiyatda tashqi mavjudligini aks ettiradi. U "ichki" jihatdan o'ta turli-tuman bo'lishi mumkin. Deviant axloqning bir xil turlari har xil odamlarda turli yoshda turlicha ko'zga tashlanadi. "Og'ishgan xulq" atamasini 5 yoshdan kichik bo'lmagan bolalarga nisbatan qo'llash mumkin, qat'iy ma'noda esa 9 yoshdan keyin. 5 yoshdan oldin bolaning ongida ijtimoiy me'yorlar haqidagi zaruriy tasavvurlar bo'lmaydi, o'z-o'zini nazorat qilish esa kattalar yordamida amalga oshiriladi. Faqat 910 yoshidagina bolada ijtimoiy me'yorlarga mustaqil rioya qilish qobiliyatining mavjudligi haqida gapirish mumkin. Agar 5 yoshdan kichik bo'lgan bolalarda axloqi yosh me'yorida ahamiyatli tarzda og'sa, bunda uni yetilmaganlikning, asabiy reaksiya yoki psixik rivojlanish buzilishining bir

ko‘rinishi sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Ta’lim muassasasi psixologi o‘z ish faoliyati davomida xulqi og‘ishgan bolalarni doimo kuzatib borishi ularni ota-onalari va mahalla faollari bilan hamkorlik qilishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek ish jarayonida bolani bo‘sh vaqtini mazmunli tashkillashtirishga ko‘mak berish, sog‘lom muhitda yashashi uchun tavsiyalar ishlab chiqish zarurati yuzaga keladi. Albatta hamkorlik ishlari davomida xulqi og‘ishgan bolalar bilan ishlashda eng samarali va natijaga erishish uchun to‘g‘ri yo‘ldir.

XULOSA.

Tarbiya hamma zamonlarda jiddiy mas’uliyat talab qiladigan jarayondir. Bugungi kunda har bir ta’lim-tarbiya bilan shug‘ullanuvchi shaxslar o‘z ishiga ma’suliyat bilan yondashmasalar, kelajagimiz egalari bo‘lgan yoshlarning o‘tish davri bilan bog‘liq muammolari, ijtimoiy sabablar, do‘stlar ta’sirida yuzaga kelgan xulqidagi og‘ishlar murakkablashib borishi mumkin. bolarlarda tarbiyasi qiyinlik, xulqida og‘ishlarni o‘z vaqtida aniqlab yordam ko‘rsatilsa bu eng xavfli holatlarni oldini olishga erishish hisoblanadi. Psixologik treninglar, guruhli terapiyalar, individual tarzda olib boriladigan psixologik ko‘mak, xulqi og‘ishgan bolalar bilan olib boriladigan psixologik tuzatish jarayonlaridir. Psixologlar ish jarayonida aniq maqsad va reja asosida uzoq muddatli faoliyatlarini olib borishlari zarur hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Asilova, S. X. (2023). MAKTAB BITIRUVCHILARINI KASB TANLASH MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH USULLARI. YOUTH, SCIENCE, EDUCATION: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND INNOVATIONS, 2(8), 12-16.
2. Rahmonjon, A., & Asilova, S. (2023). BILISH JARAYONLARI PATOLOGIYASI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 770-772.
3. Alijon, M., Iqlimaxon, A., & Asilova, S. (2023). BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARINI MAKTABGA MOSLASHUVIDA PSIXOLOGIK YORDAM. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 861-864.
4. Xatamboyevna, A. S. (2023). MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTLARIDA TARBIYALANAYOTGAN 6-7 YOSHLI BOLALARNI IJTIMOIIY-HISSIY RIVOJLANISHINING SHARTSHAROITLARI. O‘ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(17), 344-350.
5. Raximjonovna, U. N. (2023). O‘SMIR YOSHIDAGI O‘QUVCHILARDA “TARBIYA” FANINI O‘QITISH ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O‘RGATISH. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(6), 232-237.
6. Ziyonet